

Олександр Грушевський.

Історичні твори Шевченка

на лекціях історії.

Шкільна бібліотека імени Г. З. Грушевської.

№ 1.

Наукові статті і розвідки Ол. Грушевського.

— Княжий період.
Пинское Полѣсье IX—XIII. Кіевъ 1901.
— Велике князівство Литовське.
Пинское Полѣсье XIV—XVI. с. 192—194.
Города В. Кн. Литовскаго. Кіевъ 1918. с. 240.
Повинность городовой работы въ В. Кн. Лит.
Господарскія уставы о доходахъ намѣстниковъ державцевъ.
З мійського життя в полудневих замках „Україна“ 1917. I—II.
Рибне мито. Зап. Наук. Т. Київ. т. XVII.
З історії торговельних відносин в XVI в. „Україна“ 1917. III—IV.
Соляні комори „Україна“ 1917. III—IV.
Капь. корчемні пенязі. „Україна“ 1918. I.
Митні комори. „Україна“. 1918. I.
Топниця і воскобойня „Україна“ 1918. III.
— Суспільне життє к. XVI в.
Изъ полемичной литературы времени борьбы съ уніею. Изв. Отд. р. яз. и слов. 1917.
— Економичне життє Гетьманщини.
З життя української старшини XVIII в. Зап. Наук. Т. Київ. III.
З економичного життя укр. монастирів XVII—XVIII в. „Україна“ 1914. IV.
— Суспільне життє поч. XVIII в.
По катастрофі 1708 р. Конфіскація земель. Зап. Наук. Т. Львів. 1907. I.
Розквартированнє рос. полків на Україні. ibid. 1907. IV.
Воєнні роботи. ibid. 1907. VI.
Глухів та Лебедин. ibid. т. 92.
— Початки XIX в.
З життя укр. панства (Стороженко) Л. Н. Вістник 1913.
Изъ жизни укр. интеллигенціи 1830-хъ годовъ. Изв. Отд. р. яз. и слов. 1916.
М. Гоголь і сучасна укр. суспільність Зап. Наук. Т. Київ. V.
— Розробленнє укр. історіографії.
З початків нової укр. історіографії. „Україна“ 1914.
Къ судьбѣ „Исторіи Русовъ“ Чтенія общ. Нестора т. XIX.
Максимовичъ М. А. Изв. р. Отд. яз. и слов. т. XI.
Изъ исторіи укр. этнографіи Сб. въ честь Антоновича.
Къ характеристикѣ взглядовъ „Исторіи Русовъ“. Изв. Отд. Рус. яз. и слов т. XIII.
Изъ Харьковскихъ лѣтъ Костомарова.
Маловідома стаття Костомарова Зап. Наук. Т. Львів. 1907.
Нові матеріяли до біографії Костомарова. Зап. Наук. Т. Київ. I.
Н. А. Маркевичъ. Журн. Мин. Н. Просв. 1911.
— Розробленнє укр. етнографії.
Изъ исторіи укр. етнографії. Изв. Отд. р. яз. и слов. 1909.
Раннія этнограф. работы Костомарова ibid. 1911.
Изъ цикла укр. народных пѣсень о панщинѣ Живая Старина 1917.

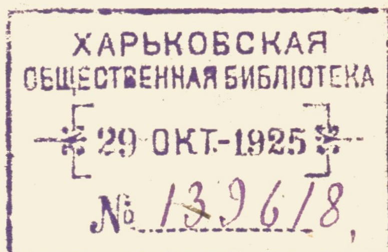
I—XI—1918.

Олександр Грушевський.

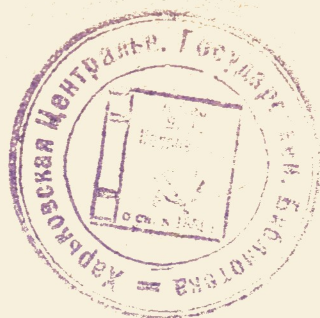
ІСТОРИЧНІ ТВОРИ ШЕВЧЕНКА

НА ЛЕКЦІЯХ ІСТОРІЇ.

Шкільна бібліотека імени Г. З. Грушевської.
№ 1.

Колись в давній Греції казали про Гомеровські поеми, що вони дають кожному багато корисного, і малому і дорослому і старому, скільки кожний може взяти. Так і твори Шевченка дають кожному багато корисного: оден захоплюеть ся і цікавить ся одним, иньший—иньшим, але всі користують ся з свого надзвичайно багатого джерела.

Історичні твори Шевченка становять надзвичайні цікаві і цінні ілюстрації при вивченню рідної історії. Вони доповнюють оповідання підручників і втіляють в живі образи загальні відомости книжок про рідну старовину, збуджують живі сімпатії до діячів минулої доби, до їх праці і діяльности, викликають сльози з співчуття до їх страждань в неволі, вязниці, до їх передчасної або жорстокої загибели. І в сьому також Шевченківські твори дають кожному те, чим він зможе зкористатись. Молодші звернуть увагу та захоплють ся одними деталями минулого в освітленню поета, старші, які знають більш житте, більш думали над ним, більш знають про минулу долю Вкраїни, зацікавлять ся иньшими моментами минулого, булої вкраїнської долі. І буде зрозумілим для сих ґруп, зворушувати, викликати співчуття і сльози певний цікль для кожної, навпаки иньші твори будуть меньш захоплювати, меньш притягати і приваблювати.

Треба се мати на увазі при читанню історичних творів Шевченка в школї. Вивчення рідної історії буває в школї в двох ціклях. Молодші, меньші кляси проходять рідну історію вперше, а потім учні знов звертають ся до рідної історії пізнійше. Так, до тих же самих подій, до тих же самих історичних моментів підходять аж двічі, ранійше і пізнійше, кожний раз з иньшим зацікавленнем, з иньшою уважністю. На що зверне увагу передовсїм учень II кляси (перший начерк історії козаччини), те вже не зацікавить, може бути, учня VII (детальнійший начерк Хмельниччини) і навпаки учень VII кляси захопить ся, можливо, тим, що не звернуло уваги учня молодших кляс. Між ними IV кляси, 5 років невпинної праці над поширеннем самоосвіти по шкільних програмах, і після сього пройденого шляху учні иньшими очима будуть дивитись на історичні твори та иньшого будуть в них шукати в звязку з зміною своїх інтересів та відношення до життя.

Таким чином, читаючи з учнями історичні твори Шевченка, треба розбити цілий матеріял на два ціклі: з одного боку, твори зачисляють ся до тієї ґрупи, в якій вони будуть більш зрозумілі, з другого—до тих самих творів можно звертатись двічі, кожний раз підкреслюючи і зазначаючи те, що буде зрозумілим і підходячим для учнів певної ґрупи. Отже сістема пояснень мае вповні охоплювати певні твори, зазначаючи, як загальний їх напрям, так і окремі місця, які вимагають пояснень.

Для першої ґрупи досить дати фактичні пояснення, для другої старшої ґрупи—треба долучити пояснення з розвитку творчости поета, які б не тільки по-

ясняли самі твори, але й зазначували і працю поета над своїми творами, головні його погляди на минуле, зміну сих поглядів то перехід до иньших оцінок. Сі пояснення можуть бути доповненнєм до тих вказівок та пояснень, які дають на лекціях, при вивченню творчости Шевченка (при викладанню історії укр. літератури в VII—VIII кл.).

Загальну характеристику відношення Шевченка до козаччини маємо в поезії „До Основьяненка". Загін Січи викликає загальний сум, тугу за минулими часами, як у людности, так у самої природи. Людність вповні віддаеть ся сій тузі і з нею разом сумує за минулою козаччиною сама природа. Се найвищий вислов туги й суму, коли в такому почуванню глибокому і могутньому з'єднують ся і люди і природа (очерети, чайка, могили). Почутте се наростає й збільшуеть ся в переходах, ступенованню: очерети питають лише: де ділись козаки? де вони гуляють? Чайка, літаючи, скиглить, мов за дітьми плаче: се вносить, долучає до простого запитання очеретів новий момент, новий відтінок: вперш входить момент суму: скиглить, плаче... Могили на степу питають з сумом про козаків у вітра, який, звичайно, все знає, до якого в таких випадках звертають ся всі, хто бажає знати про далекого милого, близького, родича. Вперш лунає заклик вернутись: верніте ся! Але разом з тим ще не згадуеться, що діеть ся на Вкраїні, сум за минулим не навіяний сьогочасною важкою долею України. Багато змінилось після доби козаччини: виросли буйні жита там, де була Січ, де жило козацтво, де шли завзяті бійки з татарами...

Синє море відповідає на заклик вернутись безнадійним: не вернуть ся! На всї спомини про минуле, булі часи козаччини, про козацькі геройські вчинки безнадійна відповідь: нїколи не вернуть ся, навіки пропали, доба козаччини пережита і минула навіки. І тут виступає глибока ріжниця між минулим і теперешнім станом. Очерети і могили згадують і запитують про козаччину, не відчуваючи ще великої грунтовної зміни в долї України, її глибокого занепаду і руїни. В минулому щастє, славна доля Вкраїни. Тепер вже позбавлена того, обідрана, сиротою плаче по-над Дніпром. Ніхто не співчуває її нещастю, тільки ворог смієть ся над занепадом, нещастєм України.

Се головні думки і переходи настрою в поезії „До Основьяненка", а разом з тим і основні моменти в відношенню поета до козаччини в перший період його творчости. Доба козаччини завсїди звертає увагу, бо се доба слави і щастя Вкраїни, яка вже не вернеть ся нїколи. Про се минуле доводить ся згадувати з сумом, бо все змїнилось і змінилось до гіршого. Люд поневолений, покривжений, збіднілий і ся руїна викликає лише зневажливе відношеннє ворогів, які не розуміють гіркої долї, насміють ся над нещастєм України.

Три моменти: славне минуле, глибока зміна в долї Вкраїни і її сумний занепад виявляють ся в сій поезії і в иньших поезіях сього періоду, присвячених козаччинї. Сих трьох моментів торкаєть ся поет або разом всїх, або частково, де-яких, розвиваючи повнійше одні, опускаючи иньші, але сей звязок думок і настроїв усюди помітний в ранїшніх творах поета.

Сим відношеннєм до минулого зазначуєть ся і завданнє поета. Коли свої забувають минуле, не цїнять його, а ворог зневажає, сміє ть ся над сим минулим і теперешнім занепадом України, завданнє поета (кобзаря) нагадати байдужим або забувшим про се минуле, поясняти ворогам українства дійсне значіннє козаччини, про яку вони мають лише невірні погляди. „Слава не поляже“—з упевненнєм заявляє поет: а роскаже, що дїялось в світі. Росказати треба й своїм і чужим про минуле: чиї ми діти, чия правда, чия кривда, про се говорить дума і пісня історична, про се треба невпинно нагадувати. Але поки що поет не почуває в собі відповідних сил і закликає до сього старшого товариша, Основьяненка, якого зве батьком. „Заспівав би, був голосок, та позички з'їли... блужу в снїгах та сам собі: „ой не шуми, луже!“ Не втну більше“.

Се нагадує подібні вислови: „сяде собі, заспіває: „ой не шуми луже!“ заспіває, та й згадає“... (Перебендя). Не почуваючи в собі відповідних сил, Шевченко просить се зробить Основьяненка: а ти, батьку... добрий голос маєш, співай же їм, мій голубе“... Разом з тим намічає поет, про що саме треба співати, про які часи та події минулого

про Січ, про могили,
коли яку насипали,
кого положили,
про старину, про те диво,
що було, минуло.
Утни, батьку, щоб нехотя
на ввесь світ почули,
що дїялось в Українї,
за що погибали...

Так намічає поет основні теми згадок про минуле, про що саме треба згадувати самому і нагадувати иньшим. Те що радить поет Основьяненку, виконує і Перебендя: „або, щоб те знали, тяжко-важко заспіває, як Січ руйнували“.

В поезії „До Основьяненка“ козаччина, минуле виявляеть ся, як слава, се одна сторона минулого Вкраїни. Слава, наша слава, слава України, слава козацькая —се постійно зустрічаеть ся в сій поезії. Загальне враження від минулого—слава та воля (як і в поезії „Іван Підкова“), потім ще прилучаеть ся і щасте—„було колись добре жити“, зазначено ясно в поезії „Іван Підкова“. Иньші сторони минулого ще не зазначені ясно. В постійній, невпинній боротьбі, коли „кров ляха, татарина морем червоніла“, здобувалась воля—слава Вкраїни і вона заслонює в очах поета иньші сторони минулого життя, тільки пізнійше поет вповні ясно зрозуміє сі всі темні сторони минулого і тоді, зробивши ніби загальний підрахунок, висловить старому укладу, добі козаччини иньший гострійший осуд. Поки що сього немає.

Виясневши в загальних рисах відношенне поета до минулого, його загальну оцінку козаччини, переходимо до окремих малюнків сієї минулої доби козаччини в творах Шевченка. Їх можна розкласти в хронольогичному порядку і уживати як ілюстрації до певних моментів минулого на лекціях рідної вкраїнської історії.

З сих малюнків першими треба поставити поезії „Гамалія“, „Іван Підкова“, „На що мені женити ся?“

і „У неділеньку, у святую“. Сї поезії мають ту прикмету, що вони не дуже тісно звязані з історичним тлом. „На що менї женити ся“ се незвязана нї з якими історичними подіями, а просто собі малюночек: відносини до козаччини, її слави, а в кінці чудовий малюнок козацького похорону в дусї народньої сімволіки (смерть—весіллє). Як малюнки козацького побуту ми і маємо розглядати тиї поезії. На думку поета Гамалія був після Сагайдачного і Підкови, як бачимо з рядків —вона (Візантія, Царьгород)

боїть ся, щоб Чернець
не засвітив Галату знову,
або гетьман Іван Підкова
не кликнув в море на ралець...

В сих згадках треба переставити згаданих діячів: Підкова ранійше, а вже потім Сагайдачний (Чернець). Отже на думку поета Гамалія був в половинї XVII в. Се невірно, такого козацького отамана з далеким і славним морським походом на Царь-город ми не знали в половинї XVII в. „Іван Підкова“ також невповні відповідає тому, що ми знаємо про дійсного Івана Підкову з молдавським нападом в 1577 р. Отже ми користуємось сими поезіями, як малюнками козацького побуту в освітленню поета, не беручи їх, як твори вповнї витримані в історичному напрямі в повній близкости до історичних джерел: се треба зазначити при читанню і розгляду сих поезій.

Вступ до „Івана Підкови“ знов виясняє загальний погляд поета на козаччину, як в поезії „До Основьяненка“, знов таки настрій минулого ясний, бадьорий, оцїнка творів першого періоду: козаччина се слава, воля, щастє Вкраїни. В сумні хвилини, коли серце шу-

кае якого будь відпочинку від важких переживань і звертаеть ся до минулого, давно—пережитого, як раз згадуеть ся доба козаччини з її повною протилежністю сьогочасному

а згадаймо! може, серце
хоч трохи спочине.

В минулому—слава: запорожці добували славу, могили розмовляють про сю минулу добу слави, се свідки слави дідівщини. В минулому—воля Вкраїни. В минулому панування вкраїнського елементу над чужими, козаччини в своїй землї: запорожці вміли панувати, на думку автора. В минулому щасте Вкраїни—

було колись: в Українї
лихо танцювало,
журба в шинку мед—горілку
поставцем кружала—

і щоб небуло сумнівів додано ще раз ясно і виразно

було колись добре жити
на тій Українї!..

І дійсно, зразок взято такий, на якому може відпочинути серце: славний морський похід на Царьгород „до султана в гості!“ як каже Підкова. „Гамалія“ вносить нові елементи, долучае їх до попереднього малюнка. Се також морський набіг козаків, але для визволення братів. Ось се нове, що долучено тут до попереднього. Козацтво мае моральний обовязок перед своїми полоненими братами—визволити їх з важкої турецької неволї. Міцний нерозривний звязок, який сполучае, об'еднуе всїх козаків в одну велику тїсну родину, де не забувають про нещасливих братів. Поетичним малюнком передае поет сю близкість, чулість Січи до окремих її членів в неволї. Козацький плач передае сине море (бо воно любило

козаків) до Лиману, Лиман передає Дніпрови „тую журбу—мову на хвилї“, Дніпро несе сю звістку Хортицї. Далї йде надзвичайна мистецька пауза: нема жадного слову про збори козаків, як ладили човна до далекого походу

загула
Хортиця з Лугом: Чую, чую!
(пауза)
і Дніпр укрили байдаки
і заспівали козаки...

До опису козачого бенкету обовязково треба подати поясненнє, як дивить ся поет на такі подїї (і до „Гайдамаків“ і „Тарасової ночи“), щоб не було сумнівів про погляди поета на такі необхідні, на жаль, козацькі розплати з ворогами „Ріж і бий! Мордуй невіру—басурмана!“ се грозний рефрен бійки, але можливий докір поетови завмирає на вустах, бо се безпосередне слїдує за сумним плачем полонених у неволї козаків. „О, милий Боже України! Не дай пропасти на чужинї в неволї вольним козакам!“ Озброений напад—се одинокий порятунок, одинокий засіб увільнення полонених братів і, таким чином, не може бути нїяких ваганів. Тільки опис пожежі вносить деякі деталї, які можуть здаватись зайвими для малюнка визволення братів з неволї

неначе птахи чорні в гаї
козацтво сміливо літає,
нїхто на світї не втече!
Огонь запеклих не пече.

До сих малюнків походів і визволення з неволї додані деякі нові риси в поезії „На що менї женити ся“. Основа—відреченнє від звичайного родинного життя

та глибоко поетичний образ, заснований на народній сімволиці: смерть—весілле. Поезія поділяеть ся на дві рівні частини: в першій—відреченне від звичайного родинного життя та тих умов, які чекають небагатого молодика (пасти чужі воли): натомість иньша доля, иньша перспектива—козакуванне, в голубім жупані перед козаками красуватись на воронім коні. Друга половина могла б мати окрему назву: похорони козака в степу (в основі народне порівнянне смерти з весіллем, переведене надзвичайно гарно). До того треба ще підчеркнути ясний бадьорий настрій. Смерть не лякає козака, він не дивить ся вперед, по ту сторону межі, його думки всї з товаришами, які зібрали ся на похорон—весілле, його захоплюють останні проводи, які роблять товариші покійному. Остання пошана—самопали, гаківниці, голосна гармата. В сьому захопленню щезає особистий відтїнок, неначе се чужий похорон, чуже весілле і козак спокійно говорить про свою смерть, свою загибель. Ясний бадьорий настрій войовничого козацького захоплення.

Нарештї „У недїленьку, у святую“ дає малюнок виборів старого гетьмана, який пропонує обрати молодшого, з огляду на важкі обставини, і сам обіцяє допомогти тому порадами в складних умовах. Гарний малюнок зборів, перейнятих серьозним, поважним настроєм важливої відповідальної справи в важких умовах—

тепер прелютая година
на нашій славній Українї...

Добровільно, без вагань та сумнівів, відчуваючи усю важливість справи, старий гетьман передає владу молодшому, бо той більше відповідає важким умовам часу

нехай носить Наливайко,
козакам на славу,
щоб лякались вражі ляхи
у своїй Варшаві"!

Поезія невільна від історичних помилок, але загальний малюнок виборів виповнено дуже гарно

у славному—преславному
місті Чигирині
задзвонили в усї дзвони,
з гармати стріляли,
превелебную громаду
до-купи скликали.
З святими корогвами
та пречестними образами
народ з попами
з усїх церков на гору йде,
мов та божа бджола гуде;
з манастиря святого
у золоті, аж сяе,
сам архимандрит вихожае,
акафисти читае,
поклони покладае....

Треба при читанню зауважити що до форми, про близкість до народніх дум в формі, в розробленню теми та версіфікації. Що до змісту треба нагадати відомі з джерел описи виборів гетьманів всією громадою, всїм народом (чорна рада). При таких паралелях художній малюнок поета доповнятиме думи та описи иньших джерел.

Се загальні малюнки ріжних сторін тодішнього козацького побуту, котрі можуть доповняти, як художні ілюстрації, виклади рідної історії...

———

Переходимо до иньших поезій звязаних з історичними подіями тіснійше. „Тарасова Ніч“. Вступ— пісня кобзаря, спомини минулого, загальна характеристика важких умов життя Вкраїни в початку XVII в. Спомини про минуле перейняті тимже самим почуттем щирого захоплення козацькою славою минулих часів

було колись—панували,
та більше не будем....
тії слави козацької
по—вік не забудем!
Де поділось козачество,
червоні жупани?
де поділась доля—воля
бунчуки, гетьмани?

Се вповні підходить до зауважених вже вище згадок про козаччину, як славу—волю—щасте України. Славне минуле Вкраїни виступає ще яскравійше в порівнянню з новим, сьогочасним—

мовчать гори, грає море,
могили сумують,
а над дітьми козацькими
поганці панують!
Плачте діти козацькиї!
Така ваша доля!

Далї загальна стисла характеристики умов життя Вкраїни в кінцї XVI в. і на початку XVII в. Се вперше (1839 р.) зазначує поет сумні пригоди, сумну долю Вкраїни під польським пануваннем. Вкраїна

зажурилась, заплакала,
як мала дитина.
Ніхто її не рятує,
козачество гине.

Гине слава, батьківщина,
не має де дітись...
Виростають не хрещені
козацькиї діти,
кохають ся невінчані
без попа ховають,
запродана жидам віра,
в церкву не пускають!
Як та галич поле крие,
ляхи, уніяти
налітають—нема кому
порадоньки дати...

Далї виступае сам Трясило
обізвавсь Тарас Трясило
гіркими сльозами....
обізвавсь Тарас Трясило
віру рятувати

Утиски релігійні, політичні викликають козацьку росплату крїваву. Такий же самий безпосередній звязок між утисками і росплатою, як і в поезії „Гамалія“ (неволя—руїна).

Червоною гадюкою
несе Альта вісти,
щоб летіли круки з поля
ляшків—панків їсти.

Руїна, нищенне се сумний факт, але він викликаний тими умовами, з яких небуло ніякого виходу, иньшого порятунку: така думка поета. Але у поета ясний наголосок кладеть ся на *славу*

заспівали козаченьки
пісню тиї ночи,—
тиї ночи крівавої,

що славою стала
Тарасові, козачеству,
ляхів, що приспала....

Поясненнє про загальне відношеннє поета до руїни, нищення, має розсіяти ті сумніви, які можуть встати при побіжному читанню сієї поезії, без уважного відношення до проводних її думок.

Часам Руїни присвячена поезія „Заступила чорна хмара“. Важкі часи, коли одночасно шляхта сунулась з Полїсся, турки з татарами руйнували Україну з півдня, а Московські війська шли з заходу. Тут немає центрального яскравого релефного малюнка, який оден виступав би серед иньших меньш розроблених: є кілька, але вони невідокремлені, йдуть разом і зливають ся. При читанню треба їх відокремити, щоб вони виступали більш релефно і робили більше враження: при такому роспреділенню окремих частий вони виступатимуть більш релефно і дадуть читачам більше матеріялу.

З початку йде загальна характеристика важких умов того часу

заступила чорна хмара
та білую хмару;
виступили з-за Лиману
з турками татари...

Далї звертаєть ся поет до Дорошенка та його участи й діяльности.

А ти, Чигирине!
А ти, старий Дорошенку,
запорожський брате!
Не здужаєш, чи боїш ся
на ворога стати?
—„Не боюся, отамани,

та жаль України
і заплакав Дорошенко,
як тая дитина

Дорошенко гадає відректись від влади і піти до Межигорського Спаса кінчати там своє життє в молитвах та поклонах. Ся думка не здійснилась, зовсім иньша доля чекала гетьмана.

Третя частина се вибори та увязненнє гетьмана Дорошенка. В перших рядках—малюнок виборів, але дуже стислий (коли порівняти з докладним малюнком виборів Лободи в поезії „У неділеньку у святую").

Нарешті перехід—сумна доля Вкраїни і її вороги. Паралеля до вступу, певний паралелізм

виступили з-за Лиману
з турками татарами (вступ)

Та

Виглянуло над Чигрином
сонце із-за хмари:
потягли в свої улуси
з турками татари.
А ляхи з своїм Чарнецьким
з поганим Степаном
запалили церкву Божу
і кости Богдана
й Тимошеві в Суботові
гарненько спалили
та й пішли собі у Польщу,
мов добре зробили (перехід)

Як бачимо, є певний паралелізм між вступом та переходом—в загальній характеристиці важких умов тодішнього життя України. Після сих загальних вказівок іде мова про дальшу нещасливу долю Дорошенка,

збавленого своєї влади і увязненого в московській неволї, замість спокійного життя у Межигорського Спаса серед церковних служб та келейних молитов.

не пустили Дорошенка:
у рясї пізнали,
закували у кайдани,
в Сосницю послали;
а з Сосниці в Ярополче
віку доживати

Сумна трагедія приборканого орла в неволї висловлена Шевченком кількома лише, але міцними рисами

мов орел той приборканий,
без крил та без волі,
знеміг славний Дорошенко,
сидячи в неволї
та й умер з нудьги. Остило
волочить кайдани!
і забули в Українї
славного гетьмана.
Тільки ти, святий Ростовський,
згадав у темницї
свого друга великого

Сум за Вкраїною на далекій чужинї серед чужих неприязних людей, різка нагла зміна після впливового становища і влади, спомини минулого, думи про свою власну дїяльність се все мусїло важким тигаром лягти на гетьмана Дорошенка і отруїти його останні роки життя в Московщині.

Деякі доповнення до сумних споминів, до постаті Дорошенка може дати поезія „Чернець“. Дорошенко хотїв замкнутись в келії у Межигорського Спаса і там кінчати своє турботне життє, але сього йому не дове-

лось зробити. Натомість Палїй, дійсно, затворив ся в келії у Межигорського Спаса і там жив серед молитов та дум про минуле („Чернець"). Тут з початку, дано надзвичайно яскравий малюнок прощання запорожця з грішним світом, остання його гульня з бувшими товаришами запорожцями аж до самої святої брами Межигорського Спаса. Повний контраст безжурного козацького побуту і суму відречення, веселої гульні та тихих келій манастиря, веселих пісень з музикою та поважних співів церковних служб. Майже раптовно, без переходів, з веселої гулянки, опинив ся старий запорожець в святих мурах манастиря: нїби завіса спала серед веселого бенкету і заслонила від очий бувшого козацького полковника; треба ще зауважити, що енерґійні хоробрі дїячі так само віддавали ся з тим же запалом подвигам аскези, як ранїйше геройським вчинкам війни та нападів...

Сумних споминів про минуле гетьмана Дорошенка Шевченко не зачіпає, тільки побіжно

знеміг славний Дорошенко,
сидячи в неволї,
та й умер з нудьги...

зате спомини Палїя зазначені докладнїйше коротенькими ляпидарними вказівками

і тихнуть Божиї слова
і в келії, неначе в Сїчї,
братерство славне ожива,
а сивий гетьман, мов сова,
ченцеві зазира в вічі.
Музика... танцї... і Бердичів...
кайдани брязкують... Москва...
Бори, снїги і... Єнісей...

і покотились із очей
на рясу сльози...
Приспи ж його і занехай
свою Борзну і Хвастовщину:
загине все, ти сам загинеш
і не згадають, щоб ти знав...“

При поясненнях отсї вказівки про минуле в споминах Палїя треба розкласти в иншому порядку: Борзна, Хвастовщина, музика, танцї, Бердичів, Москва, Єнісей і по сим вказівкам вести викладанне в головних рисах біоґрафії полковника Палїя, дїяча козаччини (Хвастовщина), ворога поляків (Бердичів) і соперника Мазепи (засланне). Постать Палїя з'являєть ся надзвичайно цїкавою на тлї тодішнїх історичних подїй і відносин і заслуговує більшої уваги при викладанню рідної історії кінця XVII—початку XVIII в.

„Невольник“ відносить ся по свойому змісту до другої половини XVIII в., бо там слїпий Степан перелічує недавні сумні події, яких він, слїпий, не міг сам бачити, про які чув, се 1770-ті роки. Але ся хронольоґична основа недуже ясно зазначена і незавсїди кидаєть ся в очі при читанню. По своїй артистичній концепції „Невольник“ являєть ся сполученнєм елементів ідїличних та героїчних: малюнок спокійного життя старого козака з Степаном та Яриною, молоде перше чутливе коханнє Степана і Ярини, далї признаннє старика й Степана і з сими ідїличними моментами тісно переплїтають ся иньші моменти—проводи на війну, поучання старого про січове життє, нарештї неволя та ослїпленнє. Пїсля сих героїчних подій та описів знов ідїличний аккорд, який кінчає всю сю тему: се шлюб Степана і Ярини і життє їх з старим та маленьким

внучком-пузанчиком. Останні сумні події росповідає Степан з слов запорожців, які переказували йому, що їм довелось пережити за останні часи: се руїна Січи, перехід козаків на Дунай, поділ вільних козацьких степів, закріпощенне селянства, нарешті русіфікація і приниженне старшини. Таким чином се сумний кінець українського автономного життя гетьманщини.

Другий бік тих же самих десятиліть се „Гайдамаки", події Гайдамаччини переплетені, як в темі „Невольник", з історією кохання Яреми і Оксани: на тлі важких утисків і великої трагедії цілого народа проходять дві щасливих постаті, яким доля послала щасливе життє, коло них стогін різанини та полумє пожежі б'є до хмар.

Вступні пояснення мають зупинитись на виясненню відношення поета до крівавих подій Гайдамаччини (як з приводу—„Гамалія" „Тарасова Ніч"). „Слава Богу, що минуло!" се провідна гадка поеми в оцінці минулого, минулих часів. Особливо, коли пригадати, що все війни братів славян з славянами-ж. „Серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братають ся знову з своїми ворогами..." Вірне розуміннє минулих часів з їх помилками та ворогуваннєм се основа для дальшого порозуміння та мирного братерського життя в будучому. Хто ж винний в тих минулих муках України, в тих страшних пожежах та руїнованню?

Отаке-то було лихо
по всій Україні!
Гірше пекла... А за віщо,
за-що люде гинуть?
Того-ж батька, такі-ж діти,

жити та братать ся!
Нї, не вміли не хотїли,
треба роз'єднать ся!
Болить серце, як згадаєш:
старих славян дїти
впились кровю. А хто винен?
ксьондзи, єзуїти!

Таке поясненнє має відвести від поеми „Гайдамаки“ той докір, який часом висловлювали нїби за замилованнє поета до описів пожеж та вбивства. Читаючи „Гайдамаки“, читач повинен памятати сю вказівку поета на ворожнечу братів-народів і його сум з приводу важких подій минулого. „Інтродукція“ малює нам настрої польської сваволної шляхти, яка не слухалась короля, не шанувала закону, складала конфедерації нїби для оборони волї, займалась руйнованнєм та нищеннєм української людности, знущалась та насміхалась з православної віри та українських національних почувань

розбрели ся та й забули
волю рятувати... (Інтрод)

порівняти

гляньте, подивіть ся: то конфедерати,
люди, що зібрались волю боронить!
Боронять прокляті! Будь проклята мати,
і день, і година, коли понесла,
коли породила, на світ привела!
Дивіть ся, що роблять у титаря в хаті
пекельниї дїти... („Титарь“).

Роздїли „Конфедерати“ і „Титарь“ малюють нам страшне становище тодїшньої української людности, безпомічної і безсилої супротив свавільної шляхти конфеде-

ратів. Вступ до розділу „Ярема“ характеризує загальними рисами приниженне вкраїнської людности супротив зайд арендарів: кількома рисами влучно зазначено поетом се відношенне арендаря коршми до Яреми

подай патинки господині...
упоравшись, біжи в Вільшану:
імості треба. Не барись!

І як загальна характеристика відносин: арендарь

над козаком коверзував.
Ярема гнув ся, бо не знав...

Загальна характеристика, хоч і неповна, вкраїнського бідування того часу дана в промові благочинного („Свято в Чигирині“).

Од Конашевича і досі
пожар не гасне, люде мруть,
конають в тюрмах, голі, босі...
Діти нехрещені ростуть,
козацькі діти; а дівчата,
землі козацької краса,
у Ляха вяне...

Про сї характеристики утисків і пригнічення вкраїнського люду поет зазначає—

недолю співаю козацького краю.

І, дійсно, сї рядки в промові благочинного—крик роспачи за бідну поневолену рідну країну. Значінне гайдамаччини—

щоб і діти знали, внукам росказали,
як козаки шляхту тяжко покарали
за те, що не вміли в добрі панувать

Се все треба завсїди памятати при читанню Шевченківських Гайдамаків, бо инакше кріваві сцени можуть де кого привести до думки про замилованне поета до

таких крівавих подїй та описів. Свідоме прилученнє Яреми до гайдамаків і до нищення се акт відчаю та пімсти за свое загублене розбите щастє і втеряну Оксану. Почувши про загибель титаря та захопленнє Оксани, Ярема зараз-же прилучив ся до Залїзняка з бажаннєм знайти Оксану та помститись за неї. Се психольогична основа переходу до гайдамаків і у Шевченка, в иньших місцях, не раз знайдемо як раз сей мотив пімсти, часом ще більш грізної та безоглядної в свойому здїйсненню.

Дайте ножа, дайте силу,
муки Ляхам, муки!

Який надзвичайно швидкий перехід від дум Яроми про будуче

йде Ярема,
на Днїпр поглядає

до його вигуку страшного

муки Ляхам, муки!

Сей перехід перейшов увесь українськїй нарід, коли побачив всю глибину свою поневолення і безнадїйної будучини утисків та пригнїчення. Ярема хоче помститись за Оксану, вкраїнський нарід мстить ляхам за свою загублену долю, за всї ті страждання, які йому довелось зазнати від ляхів. „Бенкет у Лисянцї" се не замилованє до вбивства, самого по собі, а пімста, жорстока, безоглядна пімста народа своїм ворогам, гнобителям, які відібрали від нього можливість спокійно жити і працювати на рідній землї. Через то, як акт суворої пімсти, стає ясною ся невблаганність гайдамаків

як смерть люта, не вважають
на лїта, на вроду...
нї калїка, а нї старий,

нї мала дитина
не остались, не вблагали
лихої години!
всї полягли, всї покотом!
нї душі живої
не осталось у Лисянцї.

Се таж сама жорстокість пімсти, яку бачимо у варнака, коли він мстив польським панам взагалї за свое розбите життє, за розвіяні надії.

II.

Перечитуючи з учнями старших кляс історичні твори Шевченка, треба зазначити звязок їх з розвоем поглядів поета на рідне минуле та загальну оцїнку добрих і злих чинників українського життя.

Історичні погляди Шевченка першого періоду не довго залишились без зміни (1838—1845) і підлягли гострій та уважній перевірцї. Після сієї перевірки поет відрік ся зовсїм від деяких своїх оцїнок минулого і почав триматись иньших поглядів на минуле.

Перша оцінка козаччини може бути зхарактеризована так: козаччина се слава, воля, доля вкраїнського народу. Се славна доба відійшла зовсїм в минуле і про неї доводить ся згадувати, як про найлїпшу епоху вкраїнського життя, бо пізнїйше почав ся занепад українського життя і чужа зверхність над українським людом. При такому розумінню минулого всї інтереси скупчують ся там, на давнім, вся увага прикована до старого, сьогочасне—важке і нудне. Тим більш суму викликае в поета байдужість нащадків славних батьків до слави давнїх часів. Байдужість

та неуважність турбує і непокоїть поета. З сим треба рішуче боротись і завданнє поета співати про славне минуле тим, хто не дуже добре його знає або забуває серед звичайних занять та турбот. В „Гайдамаках“ є цїлий уступ про сю байдужість і неуважність до минулого.—

Дїди лежать, а над ними
могили синїють.
Та що з того, що високі?
Нїхто їх не знає,
нїхто щиро но заплаче,
нїхто не згадає.
Тілько вітер тихесенько
повіє над ними,
тілько роси ранесенько
сльозами дрібними
їх умиють. Зійде сонце,
осушить, пригріє;
а унуки? Їм байдуже,—
жито панам сїють!
Багато їх, а хто скаже,
де Гонти могила?
Мученика праведного
де похоронили?

Так само забули і козаччину пізнїйші поколїння, забули її волю і славу. Є, правда, у Шевченка вказівки, що козаччину згадують пізнїйше

свідок слави, дїдівщини
з вітром розмовляє,
а внук косу несе в росу,
за ними співає

але песімістичні гадки перемогають і надають споминам Шевченка про минуле сумний відтінок забуття і занедбання.

Слава, воля—так характеризує поет в першу добу творчости, гетьмани, представники козаччини, оточені надзвичайною пошаною й повагою

де поділась доля—воля,
бунчуки, гетьмани?

або

базари, де військо, як море, червоне,
перед бунчуками, бувало, горить,
а ясновельможний, на воронім коні,
блисне булавою, море закипить:
закипить і розлило ся
степами, ярами...

В сих рядках глибока пошана до гетьманської влади, до її праці на користь рідної землі, рідного народу. Поет близче не застановляеть ся на тому, хто з сих гетьманів міг дійсно вважатись за батька Вкраїни, для поета поки що всї гетьмани однакові, всї творці булої слави—волі Вкраїни

не згадуйте, пани—брати,
бо щоб не почули...
та й що з того, що згадаєш?
згадаєш—заплачеш...

Поет звертаєть ся з закликом до всїх гетьманів, взагалї гетьманської влади

гетьмани, гетьмани! Як би то ви встали,
встали, подивились на той Чигирин,
що ви будували, де ви панували...

Сімвол сієї доби слави—волї є Чигирин,

що ви будували, де ви панували,
заплакали б тяжко, бо ви б не пізнали
козацької слави убогих руїн!

далї

ну, хоч глянем на Чигирин,
колись-то козачий...

Минуле Чигирина, його слава—свята

все на світі гине,
і *святая твоя слава*,
як пилина, лине
за вітрами холодними
в хмарі пропадає.
Над землею летять лїта,
Днїпро висихає,
розсипають ся могили,
високі могили,
твоя *слава* і про тебе,
старче малосилий,
нїхто й слова не промовить,
нїхто й не покаже,
де ти стояв, чого стояв,
і на сміх не скаже!

Як бачимо, Чигирин сімвол гетьманщини, її слави—волї, без вилучення окремих діячів гетьманщини.. Як козацтво все характеризуеть ся загальним висловом

і наллють живої
козацької тії крови,
чистої, святої...

так і цїла гетьманщина приймаєть ся на увагу з однієї лише сторони, сторони минулої пишної слави.

Перелом в історичних поглядах поета починаєть ся з розчарування його в минулій вкраїнській історії

та її діячах. Поглубленне критичного відношення, побільшенне історичних відомостей дало можливість докладнійше розглянути минуле і відійти від загальноприйнятих оцїнок.

Першим зазнав сю переміну в оцїнцї гетьман Б. Хмельницький. Визволитель України, новий Моісей, творець гетьманщини він раніїше знаходи у поета загально-прийняту уважну прихильну оцїнку. Тепер після перелому в історичних поглядах поет оцїнює гетьмана в звязку з пізнїйшим становищем України, тим що прийшлось їй перенести під москівською зверхністю.

В поезії „Розрита могила" Вкраїна каже Б. Хмельницькому

виростали мої квіти,
мої добрі дїти,
панувала і я колись
на широкім світї...
Панувала.. О Богдане,
нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
на свою Вкраїну,
що колишучи співала
про свою недолю,
що, співаючи, ридала
виглядала волю!..
Ой, Богдане, Богданочку!
Як би була знала—
у колисцї б придушила,
під серцем приспала!

Далї йде характеристика пізнїйшого становища Вкраїни і ся характеристика поясняє зміну в поглядах Шевченка. Контраст між давнійшою добою козаччини

та новійшою добою зазначено було в поезіях Шевченка і до „Розритої могили“, наприклад,—

мовчать гори, грає море,
могили сумують,
а над дітьми козацькими
поганці панують!
Грай же, море! Мовчіть, гори!
Гуляй, буйний, полем!
Плачте, діти козацькиї,
така ваша доля!

Тепер поет звязує сю недолю Вкраїни з тим діячем, який своєю політикою поклав підвалину для шкідливих змін. Сї зміни завела царська влада, отже умова з Москвою і поклала початок занепаду вкраїнського життя та чужої зверхности над українським людом. Що вчинив Богдан?

Степи мої запродані
жидові, німоті;
сини мої на чужині,
на чужій роботі;
Днїпро, брат мій висихає,
мене покидає
і могили мої милі
Москаль розриває...
Нехай риє, розкопує,
не своє шукає;
а тим часом перевертні
нехай підростають
та поможуть Москалеві
господарювати...

Се все почалось з Богдана і за те йому тепер докоряє гірьким докором поет

отак-то, Богдане!
Занапастив—єси вбогу,
сироту Вкраїну!
Отаке-то, Зіновію,
Олексіїв друже!
Ти все оддав приятелям,
а їм і байдуже

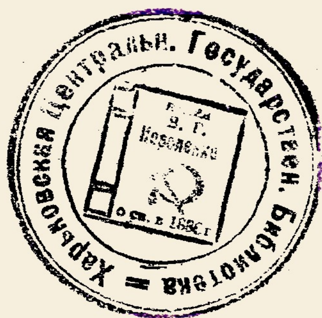
Змінилось відношеннє і до инших гетманів: поет вже виділяє зпоміж них дійсних оборонців народу, інтересів народніх, що, дійсно, обстоювали вкраїнську справу і не вздержується від гострих докорів тим, хто думав тільки про себе, свої інтереси і догоджав ворогам України варшавським та московським. Вище згадували про поезії, присвячені Дорошенкови та Палїю, і надзвичайну пошану, якою там оточені сї діячі гетьманщини за їх діяльність і трагичний кінець. Разом з тим гострий докір инпшим діячам гетьманщини: спитайте

тоді себе: що ми?
чиї діти? яких батьків?
Чим, за-що закуті?
Та й побачите, що ось-що
ваші славні Брути:
раби, підніжки, грязь Москви,
варшавське сміттє...

бачимо надзвичайно гострий докір гетьманам взагалї, гетьманської владі за її байдужість до народніх інтересів та її зайву покірність перед чужими впливами та роспорядженнями. Демократичний світогляд поета не може з сим погодитись, як і розвинене почуттє народньої самопошани. Рішучо виступає поет против тих, кому ранїйше висловлював таку пошану, як дї-

ячам-героям вкраїнської минулої історії. Се звичайна справа при руйнованню колишніх кумирів: в зневірі та обуренню також заходять далеко, осуджуючи та докоряючи.

Поруч з сим уважнійше відносить ся, і частійше спиняеть ся поет на кривді зробленей Вкраїні иньшими народами і сї кривди, сї нещастя Вкраїни, її недоля втіляеть ся в окремі образи і постати, повні глибокого суму та важкого відчаю.

Записки Українського Наукового Товариства в Київі.

Виходять від 1908 р. серіями по 4 книги в кожній серії; містять переважно реферати історичної секції. Том XIV присвячено К. Михальчуку, XV—XVI (подвійний) столїтньому ювілею Т. Г. Шевченка, XVII—М. І Петрову (вийшов 25—X—1918 р.). Друкує ть ся т. XVIII—фільольоґичної секції.

Збірники секцій

Українського Наукового Товариства

I) Фільольоґичної

вийшов т. І присвячений К. Михальчуку (XIV т. Записок), в кінці 1918 р. вийде т. II присвячений І. М. Стешенкови (XVIII т. Записок).

II) Природничої

вийшли томи І—III, друкує ть ся т. IV присвячений пам'яти професора Хв. К. Вовка.

III) Техничної

друкує ть ся том І-й; ранїйще до 1918 р. реферати секції техничної друкувались в збірнику природничої секції

IV) Медичної

вийшли томи І—III, друкує ть ся том IV-й.

V) Етноґрафичної

вийшов том І, готує ть ся том II-й.

VI) Економичної

готує ть ся до друку І-й том; ранїйше реферати економичної секції містились в Записках.

УКРАЇНА

науковий трьохмісячник українознавства. Вийшли за 1914 р. книжки І, II, III, IV. За 1917 р. подвійна книжка І—II, друкує ть ся 1917 р. III—IV книжка (подвійна).

Адреса для виписки видань Наук. Товариства—**Київ Ярославів вал (Велика Підвальна) № 36, пом. 8.**

Ц. 1 гр. 40 шаг.

1—XI—1918.

